कुवेरश्च धनैश्वर्य्यं ब्राह्मण्यञ्चैव गाधिजः ॥"
एतद्जन्मकथा विश्वामित्रशब्दे द्रष्टव्या ॥)

गाधिपुरं, क्ली, (गाधेः कौशिकस्य राज्ञः पुरम्।) कान्यकुब्जदेशः। इति हेमचन्द्रः। ३। ४० ॥ (यथा राजतरङ्गिण्याम्। ४। १३४।
"कन्यानां यत्र कुब्जत्वं व्यधात् गाधिपुरे मरुत्।
तत्रैव शंसनीयः स पुमांश्चक्रे भयस्पृशाम् ॥")

गाधिभूः, पुं, (गाधेर्भूरुत्पत्तिर्यस्य गाधिर्भूरुत्पत्तिस्थानं यस्येति वा। यद्वा गाधेर्भवति उत्पद्यते स्म। भू+भूतवर्त्तमानयोरिति क्विप्।) विश्वामित्रमुनिः। इति शब्दरत्नावली ॥

गाधेयः, पुं, (गाधेरपत्यं पुमान्। गाधि+"इतश्चानिञः।" ४। १। १२२। इति ढक्।) विश्वामित्रमुनिः। इति हेमचन्द्रः। ३। ५१४ ॥ (यथा, हरिवंशे। २७। १७।
"विश्वामित्रस्तु गाधेयो राजा विश्वरथश्च ह ॥")

गानं, क्ली, (गीयते इति। गै+भावे ल्युट्।) गीतम्। इत्यमरः। १। ७। २५ ॥ (यदुक्तम्,—
"जपकोटिगुणं ध्यानं ध्यानकोटिगुणो लयः।
लयकोटिगुणं गानं गानात् परतरं न हि ॥")
तत्पर्य्यायः। गेयम् २ गीतिः ३ गान्धर्व्वम् ४। इति हेमचन्द्रः। २। १९४ ॥ (गानं हि वैदिकलौकिकभेदात् द्विविधम्। तत्र वैदिकगानन्तु मुक्तिप्रदं अन्यत् लोकरञ्जनकरम्। वैदिकलौकिकयोर्मार्गदेशीति नामान्तरमपि श्रूयते। गानन्तु सामवेदादेव उत्पन्नं यदुक्तं सङ्गीतदर्पणटीकायाम्।
"ऋग्भिः पाठ्यममूद्गीतं सामभ्यः समपद्यत।
यजुर्भ्योऽभिनया जाता रसाश्चाथर्व्वणः स्मृताः ॥"
द्विविधसङ्गीतयोर्लक्षणमाह सङ्गीतदर्पणे। ३-६।
"मार्गदेशीविभागेन सङ्गीतं द्विविधं मतम्।
द्रुहिणेन यदन्विष्टं प्रयुक्तं भरतेन च।
महादेवस्य पुरतस्तन्मार्गाख्यं विमुक्तिदम् ॥
तत्तद्देशस्थया रीत्या यत् स्याल्लोकानुरञ्जनम्।
देशे देशे तु सङ्गीतं तद्देशीत्यभिधीयते ॥
गीतवादित्रनृत्यानां रक्तिः साधारणो गुणः।
अतो रक्तिविहीनं यत् न तत् सङ्गीतमुच्यते ॥"
गानन्तु नादात्मकमेव नादस्तु यदा स्वयं राजते तदा स्वर इति प्रसिद्धः स्यात्। स्वरस्तु षड्ज-ऋषभ-गान्धार-मध्यम-पञ्चम-धैवत-निषादभेदात् सप्तविधः। एतेषां विज्ञापनार्थं एतदाश्रयीभूतद्वाविंशतिश्रुतीनां नामानि स्वरस्थितिश्च कथ्यन्ते। यथा, सङ्गीतदर्पणे। ५३—५६।
"तीव्राकुमुद्वतीमन्दाछन्दोवत्यस्तु षड्जगाः।
दयावती रञ्जनी च रतिका चर्षभे स्थिता ॥
रौद्री क्रोधा च गान्धारे वज्रिकाथ प्रसारिणी।
प्रीतिश्च मार्ज्जनीत्येताः श्रुतयो मध्यमाश्रिताः ॥
क्षिती रक्ता च सन्दीपन्यालापिन्यपि पञ्चमे।
मदन्ती रोहिणी रम्येत्येता धैवतसंश्रयाः ॥
उग्रा च क्षोभिणीति द्वे निषादे वसतः श्रुती ॥"
अन्यत् विशेषविवरणन्तु तत्तच्छब्दे द्रष्टव्यम् ॥ *॥
गाने तु रागा रागिण्यश्च प्रयोक्तव्याः अतस्तेषां नामानि कथ्यन्ते। यथा, सङ्गीतदर्पणे स्वराध्याये। १२—१९।

पार्व्वत्युवाच।
"के रागाः काश्च रागिण्यः का वेला ऋतवश्च के।
किं रूपं कथमुद्धारो वद देव! प्रसादतः ॥"

ईश्वर उवाच।
"श्रीरागोऽथ वसन्तश्च भैरवः पञ्चमस्तथा।
मेघरागो बृहन्नाटः षड़ेते पुरुषाह्वयाः ॥"

इति षट् रागाः ॥

अथ रागिण्यः।
"मालश्री त्रिवणी गौरी केदारी मधुमाधवी।
ततः पाहाड़िका ज्ञेया श्रीरागस्य वराङ्गनाः ॥
देशी देवगिरी चैव वराटी तोड़िका तथा।
ललिता चाथ हिन्दोली वसन्तस्य वराङ्गनाः ॥
भैरवी गुर्ज्जरी रामकिरी गुणकिरी तथा।
वाङ्गाली सैन्धवी चैव भैरवस्य वराङ्गनाः ॥
विभाषा चाथ भूपाली कर्णाटी वड़हंसिका।
मालवी पटमञ्जर्य्या सहैताः पञ्चमाङ्गनाः ॥
मल्लारी सौरटी चैव सावेरी कौशिकी तथा।
गान्धारी हरशृङ्गारा मेघरागस्य योषितः ॥
कामोदी चैव कल्याणी आभिरी नाटिका तथा।
सारङ्गी नट्टहम्बीरा नट्टनारायणाङ्गनाः ॥"

इति षट्त्रिंशत् रागिण्यः ॥

रागरागिणीनां विशेषविवरणन्तु तत्तच्छब्दे गानस्य अन्यद्विवरणं गीतशब्दे च दर्शनीयम् ॥) ध्वनिः। इति धरणी ॥

गानिनी, स्त्री, (गानं रोगादिनाशकतया प्रशस्तगीतिर्विद्यतेऽस्याः। गान+इनिः।) वचा। इति शब्दचन्द्रिका ॥ (गानं सङ्गीतविद्या गतिः स्तुतिश्चास्त्यस्या इति व्युत्पत्त्या यथाक्रमं गानज्ञा गतिमती स्तवयुक्ता च स्त्री। इति व्युत्पत्तिलब्धोऽर्थः ॥)

गान्तुः, त्रि, (गच्छतीति। गम गतौ+"क्रमिगमिक्षमीति।" उणां। ५। ४३। इति तुन् वृद्धिश्च।) गन्ता। इत्युणादिकोषः ॥ गाथकः। इति संक्षिप्तसारे उणादिवृत्तिः ॥

गान्त्री, स्त्री, (गन्त्री एव। स्वार्थे अण्। ततो ङीष्।) गन्त्री। वृषवाह्यशकटः। गरुर गाड़ि इति भाषा। इत्यमरटीकायां रायमुकुटः ॥ (क्वचित् क्लीवलिङ्गत्वमपि दृश्यते ॥)

गान्दिनी, स्त्री, (गां पशुं जीवजातमित्यर्थः दायति शोधयतीति। दै प शोधने+णिनिः+ङीप्। पृषोदरात् साधुः।) गङ्गा। इति त्रिकाण्डशेषः शब्दरत्नावली च ॥ (गां धेनुं ददाति प्रतिदिनमित्यर्थः। दा दाने+णिनि+ङीप्। पृषोदरात् साधुः।) अक्रूरमाता। इति श्रीभागवतम् ॥ (अस्या नामनिरुक्तिर्यथा, हरिवंशे। ३४। ७—११।
"श्वफल्कः काशिराजस्य सुतां भार्य्यामविन्दत।
गान्दिनीं नाम सा गास्तु ददौ विप्रेषु नित्यशः ॥
सा मातुरुदरस्था वै बहून् वर्षगणान् किल।
निवसन्ती न वै जज्ञे गर्भस्थां तां पिताब्रवीत् ॥
जायस्व शीघ्रं भद्रन्ते किमर्थञ्चेह तिष्ठसि।
प्रोवाचैनन्तु गर्भस्था सा कन्या गान्दिने दिने ॥
यदि दद्यां ततो जाये पितरं प्रत्युवाच ह।
तथेत्युक्त्वा च तां चास्याः पिता काममपूरयत् ॥
दाता यज्वा च वीरश्च श्रुतवानतिथिप्रियः।
अक्रूरः सुषुवे तस्यां श्वफल्काद्भूरिदक्षिणः ॥" *॥
गान्धिनीति पाठोऽपि क्वचित् दृश्यते ॥)

गान्दिनीसुतः, पुं, (गान्दिन्या गङ्गायाः सुतः।) भीष्मः। इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (कार्त्तिकेयः। इति व्युत्पत्तिलब्धोऽर्थः ॥ गान्दिन्यास्तदाख्यया प्रसिद्धाया श्वफल्कभार्य्यायाः सुतः।) अक्रूरः। इति श्रीभागवतम् ॥ (यथा, माघे। १७। १२।
"विलङ्घितस्थितिमभिवीक्ष्य रूक्षया
रिपोर्गिरा गुरुमपि गान्दिनीसुतम् ॥")

गान्धर्व्वं, क्ली, (गन्धर्व्वस्य इदं गन्धर्व्वेण गीतं वा। गन्धर्व्व+अण्। यद्वा, गन्धर्व्वो अधिष्ठात्री देवता अस्येति अण्।) गानम्। इति हेमचन्द्रः ॥ (यथाह दन्तिलः।
"पदस्थस्वरसङ्घातस्तालेन सङ्गतस्तथा।
प्रयुक्तश्चावधानेन गान्धर्व्वमभिधीयते ॥"
यथा च महाभारते। १३। १९। ४६।
"अवादयंश्च गन्धर्व्वा वाद्यानि विधिवानि च।
अथ प्रवृत्ते गान्धर्व्वे दिव्ये ऋषिरुपाविशत् ॥"
गन्धर्व्वो अधिष्ठात्री देवता अस्येति अण्। गन्धर्व्वदेवताकमन्त्रम्। यथा, रघुः। ५। ५७।
"गान्धर्व्वमादत्स्व यतः प्रयोक्तु-
र्न चारिहिंसा विजयश्च हस्ते ॥")

गान्धर्व्वः, पुं, (गन्धर्व्व एव। "प्रज्ञादिभ्यश्च।" ५। ४। ३८। इत्यण्।) गन्धर्व्वः। इति हेमचन्द्रः। २। १९४ ॥ (भारतवर्षीयोपद्वीपविशेषः। यथा, विष्णुपुराणे।
"भारतस्यास्य वर्षस्य नवभेदान्निशामय।
इन्द्रद्वीपः कशेरुमांस्ताम्रवर्णो गभस्तिमान् ॥
नागद्वीपस्तथा सौम्यो गान्धर्व्वस्त्वथ वारुणः।
अयन्तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंवृतः ॥")
अष्टप्रकारविवाहान्तर्गतविवाहविशेषः। यत्र कन्यावरयोरन्योन्यानुरागात् त्वं मे भार्य्या त्वं मे पतिरिति निश्चयः सः। (तल्लक्षणं यथा, मनौ। ३। ३२।
"इच्छयाऽन्योन्यसंयोगः कन्यायाश्च वरस्य च।
गान्धर्व्वः स तु विज्ञेयो मैथुन्यः कामसम्भवः ॥"
स च क्षत्त्रियाणामेव धर्म्म्यः। यथा, तत्रैव। ३। २६।
"गान्धर्व्वो राक्षसश्चैव धर्म्म्यौ क्षत्त्रस्य तौ स्मृतौ ॥")
तत्सम्बन्धिनि त्रि ॥ (यथा, काशीखण्डे।
"गान्धर्व्वस्त्वेष लोकोऽमी गन्धर्व्वाश्च शुभव्रताः ॥"
गन्धर्व्वदेशोद्भवे च। यथा, महाभारते। १। २२६। १०।
"उपेतं राजतैरश्वैर्गान्धर्व्वैर्हेममालिभिः।
पाण्डराभ्रप्रतीकाशैर्म्मनोवायुसमैर्जवे ॥")

गान्धारं, क्ली, (गन्ध एव गान्धं सुगन्धं ऋच्छतीति। ऋ गतौ+"कर्म्मण्यण्।" ३। २। १। इत्यण्। यद्वा, गान्धाराणान्तद्देशवासिनां प्रियम्। अण्।) गन्धरसः। इति त्रिकाण्डशेषः ॥